

ПОЛТАВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ  
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ В.Г. КОРОЛЕНКА

ОСНОВИ КУЛЬТУРИ І ТЕХНІКИ МОВЛЕННЯ  
Методичний посібник  
для студентів спеціальностей “Початкове навчання”,  
“Дошкільне виховання”

Полтава – 2006

Укладач: кандидат філологічних наук, доцент Григор'єва О.О.

Рецензенти: кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови  
Єрмак В.М.  
кандидат філологічних наук, доцент кафедри філологічних дисциплін  
Степаненко Н.С.

Друкується за ухвалою Вченої ради Полтавського державного педагогічного  
університету імені В.Г. Короленка Протокол № від 2006 року.

Методичний посібник спрямований на допомогу студентам в організації самостійної  
роботи з основ культури і техніки мовлення. Призначений для студентів  
спеціальностей “Початкове навчання”, “Дошкільне виховання”.

## ЗМІСТ

Вступ.....

Робоча навчальна програма

Плани практичних занять

Методичні вказівки до самостійної роботи студентів

Список літератури

## ВСТУП

Майбутнім учителям початкової школи та вихователям дошкільних закладів необхідно не лише знати курс сучасної української мови, а й володіти навичками прийнятої в літературній мові вимови звуків, звукосполучень, дотримуватися нормативних вимог уживання слів і їх форм, конструювання речень, уміло використовувати інтонаційні прийоми усного мовлення як виду мовленнєвої діяльності. На відміну від інших професій учитель володіє літературною мовою не лише для себе, а й для інших, тобто для учнів. Тому до культури мовлення педагога висуваються підвищені вимоги.

Вдосконалити культуру мовлення майбутніх педагогів, дати їм необхідні теоретичні відомості та виробити практичні навички покликаний курс “Основи культури і техніки мовлення”. Значне місце у засвоєнні цього курсу відводиться самостійній роботі студентів.

Даний посібник має на меті спланувати і систематизувати самостійну роботу студентів з культури мови, надати їм допомогу у розширенні і поглибленні знань, здобутих під час лекцій, практичних і лабораторних занять; допомогти у самостійному оволодінні мовленнєвими навичками.

Посібник містить робочу навчальну програму, укладену за вимогами кредитно-модульної системи; плани практичних занять та методичні вказівки до самостійної роботи студентів.

## 1. Загальні положення

### 1.1. Мета і завдання вивчення дисципліни.

У період політичного, економічного і духовного відродження української нації виняткового значення набуває культура української мови. Культура мови являє собою не просте вміння говорити (цією здатністю наділені усі мовці), а досконале володіння мовою як складним механізмом із властивими йому законами. Довгий час поняття “культури мови” ототожнювалося із правильністю або із звичайною грамотністю. Насправді ж воно значно об’ємніше, оскільки включає такі характеристики, як точність, логічність, доцільність, лаконічність, багатство, чистота, образність, виразність, які взаємодіють між собою, взаємодоповнюють одна одну. Найважливіша ознака культури мови – дотримання вироблених у процесі спілкування орфоепічних, лексико-фразеологічних, словотворчих, морфологічних, синтаксичних та стилістичних літературних норм. Тому основне завдання курсу полягає в тому, щоб дати студентам глибокі теоретичні знання про природу мовної норми, допомогти оволодіти літературними нормами сучасної української мови, сформувати навички культури писемної мови, вміння точно, в логічній послідовності, лаконічно й виразно відповідно до умов комунікації висловлювати власні міркування, передавати необхідну інформацію, емоційно впливати на аудиторію, підтримувати з нею належний контекст.

### 1.2. Опис предмета навчальної дисципліни

Вивчення курсу культури і техніки мовлення здійснюється у двох аспектах: теоретичному і практичному.

*Теоретичний аспект* передбачає оволодіння знаннями про комунікативні якості мовлення, мовні норми, граматичну систему і словник. У лекційному курсі враховано необхідні історичні відомості, зокрема про становлення української літературної мови та її функціонування як державної.

**Практичний аспект** пов'язаний з тим, щоб допомогти студентам оволодіти нормами української літературної мови в її усній і писемній формах, ознайомити їх із тими науковими джерелами, до яких можна звертатися для постійного вдосконалення культури мови. Практичні заняття сплановано згідно з лекційним курсом.

	I семестр	II семестр
Загальна кількість годин		54
Загальна кількість кредитів		1
Обов'язкова чи за вибором		обов'язкова
Лекції		18
Лабораторні		10
Практичні заняття		8
Самостійна робота		18
Індивідуальна робота		
Кількість змістових модулів		2
Вид контролю		залік

### 1.3. Перелік видів навчальної діяльності студентів

Основними видами навчальної діяльності студентів з дисципліни “Культура і техніка мовлення” є лекція, практичне та лабораторне заняття.

Лекція включає всі теоретичні відомості про предмет вивчення. Вона побудована згідно з програмою “Основи культури мови” для педагогічних інститутів (К., 1993. – 16 с.) і спланована відповідно до вивчення основних розділів за семестрами. Кожна лекція містить список основної і додаткової літератури. Практичні та лабораторні заняття сплановано відповідно до лекційного курсу. Весь

теоретичний матеріал супроводжується виконанням тренувальних вправ. Багато з них передбачає роботу з різними типами словників та довідковою літературою. Теми та практичні вправи передбачають вивчення орфоепічних, орфографічних та пунктуаційних правил.

Зміст лекційного та практичного курсів культури і техніки мовлення підпорядковано одній меті – допомогти студентам оволодіти нормами української літературної мови, щоб нею вільно володіти в усіх сферах спілкування.

#### **1.4. Перелік форм контролю**

Система семестрового контролю з культури і техніки включає *поточний, модульний та підсумковий*.

**Поточний контроль.** Об'єктом поточного контролю є виконання студентом завдань до практичних занять, написання рефератів, підготовка доповіді з теми, винесеної на самостійне опрацювання, складання тестів, опрацювання статей тощо, а також відвідування студентом занять. **Форми контролю:** усне опитування, тестування, письмові самостійні роботи, різні види диктантів, облік відвідування студентом практичних занять і лекцій. За різні види завдань студент одержує таку кількість балів:

- 1) *виступ з певного питання теми:* “5” – 6 балів, “4” – 4 бали, “3” – 2 бали;
- 2) *виконання домашнього письмового завдання:* “5” – 8 балів, “4” – 6 балів, “3” – 4 бали;
- 3) *доповнення до усної відповіді:* “5” – 2 бали, “4” – 1,5 бала, “3” – 1 бал;
- 4) *доповідь (реферат, опрацювання та аналіз статті та ін.):* “5” – 8 балів, “4” – 7 балів, “3” – 5 балів;
- 5) *диктант:* “5” – 5 балів, “4” – 4 бали, “3” – 3 бали, “2” – 1 бал та ін.

Присутність студента на лекції чи практичному занятті може бути оціненою в **1 бал**. Пропуск заняття викладач може оцінювати як **-2 бали**, його відпрацювання – **1 бал**.

**Модульний контроль.** *Об'єктом* модульного контролю є рівень засвоєння теоретичних питань з окремих розділів або кількох тем. **Форма контролю** – виконання контрольної роботи з окремої самостійної частини дисципліни (тема розділу, кілька тем або розділів).

*Виконання модульної контрольної роботи* на “5” оцінюємо в 10 балів, на “4” – 8 балів, на “3” – 6 балів.

Загалом **підсумком одного змістового модуля**, який включає 8 практичних занять, є така кількість балів:

“5” – 45 – 50 балів

“4” – 38 – 44 бали

“3” – 30 – 37 балів

“2” – 18 – 29 балів

**Підсумковий контроль** передбачає оцінювання досягнень студентів з вивчення дисципліни за різними видами діяльності, що формують комунікативні компетенції. Він представлений арифметичною сумою модульних рейтингових оцінок (двох змістових модулів), отриманих протягом семестру. Кількість балів, набрана студентом із дисципліни, переводиться в традиційну оцінку за такою шкалою.

**Якщо форма контролю екзамен:**

90 – 100 балів – “відмінно”;

75 – 89 балів – “добре”;

60-74 – “задовільно”;

1 – 59 – “незадовільно”.

## **1.5. Шкала оцінювання**

Академічні успіхи студента визначаються за допомогою 100-бальної системи оцінювання з обов'язковим переведенням оцінок до національної шкали та шкали TCTS.



За шкалою ECTS	За національною шкалою	За шкалою навчального закладу
<b>A</b>	<b>відмінно</b>	90-100
<b>BC</b>	<b>добре</b>	75-89
<b>DE</b>	<b>задовільно</b>	60-74
<b>FX</b>	<b>незадовільно</b> з можливістю повторного складання	35-59
<b>F</b>	<b>незадовільно</b> з обов'язковим повторним складанням	1-34

### 1.6. Критерії оцінювання знань

№ п/п	Критерії оцінювання	“відмінно”	“добре”	“задовільно”	“незадовільно”
1	Відповідність змісту	Відповідь студента повністю відповідає змістові. Основні проблеми чітко визначені.	Відповідь студента в основному відповідає змістові. Деякі проблеми не зовсім чітко окреслені.	Відповідь студента лише частково відповідає змістові. Немає чіткості у визначенні основних проблем.	Відповідь студента зовсім не відповідає змістові. Основні проблеми не визначені.
2	Повнота і ґрунтовність викладу матеріалу	Основні проблеми обґрунтовані і змістовно розкриті.	Основні проблеми розкриті, але не повністю обґрунтовані.	Основні проблеми розкриті лише частково і без належної глибини.	Основні проблеми не розкриті, відсутнє розуміння пропонованого матеріалу.
3	Доказовість викладу	Студент вільно володіє матеріалом, демонструє високий ступінь доказовості. Може викласти власний погляд з обговорюваних проблем.	Студент аргументовано підходить до викладу матеріалу, але не завжди чітко формулює своє ставлення до вирішення проблем.	Відповідь студента на питання є бездоказовою. Він не демонструє свого ставлення до розглянутих проблем.	Доказовість матеріалу та самостійні міркування повністю відсутні.
4	Термінологічна	Студент вільно	Студент в	Студент	Студент майже

	коректність	володіє і коректно користується необхідною термінологією.	основному правильно використовує термінологію. Невелика кількість термінологічних помилок не перешкоджає розумінню змісту викладеного.	допускає велику кількість помилок у використанні термінів, що ускладнює розуміння змісту викладеного. Запас термінів досить обмежений.	не користується необхідною термінологією. Його запас лінгвістичних термінів є мінімальний.
--	-------------	---	--	--	--

## 2. Зміст модулів

### II семестр

#### Модуль 1

#### Лекції

№ п/п	Тематика і зміст лекцій	К-ть годин	Література а) основна б) додаткова
1.	<b>Культура мовлення як лінгвістична дисципліна.</b> Предмет і завдання культури мовлення. Зв'язок з іншими дисциплінами. Мовна норма. Культура української мови в Україні.	4	Антоненко-Давидович Б. Як ми говоримо. – К.: Либідь, 1991. – С. 3-7. Бабич Н.Д. Основи культури мовлення. – Львів: Світ, 1990. – С. 4-8. Головин Б.Н. Основи культури речи. – М.: Высш. шк., 1980. – С. 3-10. Коваль А.П. Культура ділового мовлення. – К.: Вища школа, 1982. – С. 4-12. Коваль А.П. Культура української мови. – К.: Наук. Думка, 1966. – С. 3-8. Культура української мови: Довідник За ред. Русанівського В.М. – К.: Либідь, 1990. Пилинський М.М. Мовна норма і стиль. – К.: Наук.

		<p>Думка, 1976.  Чак Є.Д. Складні випадки вживання слів. – К.: Рад.шк., 1984.  Державний стандарт початкової загальної освіти // Початкова школа, 2000, № 1  Закон про мови // Українська мова і література в школі. – 1990. № 5. – С. 3-10.</p>
2.	<p><b>Культура української мови в Україні.</b>  Мовна політика уряду України  Функціонування в Україні інших мов. Культура мови у закладах освіти.</p>	2 <p>Антоненко-Давидович Б. Як ми говоримо. – К.: Либідь, 1991. – С. 3-7.  Бабич Н.Д. Основи культури мовлення. – Львів: Світ, 1990. – С. 4-8.  Головин Б.Н. Основи культури речи. – М.: Высш. шк., 1980. – С. 3-10.  Державний стандарт початкової загальної освіти // Початкова школа. – 2000, - № 1. – С. 5-8.  Дорошенко С.І. Основи культури і техніки усного мовлення. – К., 2002. – С.6-8, 11-25.  Коваль А.П. Культура ділового мовлення. – К.: Вища школа, 1982. – С. 4-12.  Коваль А.П. Культура української мови. – К.: Наук. Думка, 1966. – С. 3-8.  Культура української мови: Довідник За ред. Русанівського В.М. – К.: Либідь, 1990.  Литвин Л.П., Семеренко Г.В. Слово про рідну мову // Культура мовлення у процесі навчання (теорія і практика). Зб. Арук. Робіт. – К: Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова. – 2000. – С. 5-13.</p>

		<p>Макаренко А.С. Про мій досвід // Твори: в 7 т. – К., 1954. – Т 5. – С. 247.</p> <p>Педагогічна майстерність / За ред. І.А. Зязюна – К.: Вища школа, 1997. – С. 7-84.</p> <p>Пилинський М.М. Мовна норма і стиль. – К.: Наук. Думка, 1976.</p> <p>Рідне слово в рідній школі: Методичний посібник / Упорядн. Калуська Л.В., Шумей В.М. – К.: Видавничий дім «КМ Akademia», 1998.</p> <p>Сухомлинський В.О. Слово про слово. Слово вчителя в моральному вихованні. – Вибр. Твори: в 5 т. – К., 1977. – Т. 5. – С. 82, 321.</p> <p>Чак Є.Д. Складні випадки вживання слів. – К.: Рад.шк., 1984.</p> <p>Державний стандарт початкової загальної освіти // Початкова школа, 2000, № 1</p> <p>Закон про мови // Українська мова і література в школі. – 1990. № 5. – С. 3-10.</p>
--	--	--

## **Модуль 2**

### **Лекції**

№ п/п	Тематика і зміст лекцій	К-ть годин	Література а) основна б) додаткова
1.	<p>Комунікативні якості мови.</p> <p>Правильність.</p> <p>Точність.</p> <p>Логічність.</p> <p>Чистота.</p> <p>Багатство.</p> <p>Виразність.</p> <p>Доречність.</p>	4	<p>Антоненко-Давидович Б. Як ми говоримо. – К.: Либідь, 1991. – С. 8-10</p> <p>Бабич Н.Д. Основи культури мовлення. – Львів: Світ, 1990. – С. 9-12</p> <p>Головин Б.Н. Основи культури речі. – М.: Высш. шк., 1980. – С. 12-14.</p>

			<p>Коваль А.П. Культура ділового мовлення. – К.: Вища школа, 1982. – С. 10-13.</p> <p>Коваль А.П. Культура української мови. – К.: Наук. Думка, 1966. – С. 9-13.</p> <p>Культура української мови: Довідник За ред. Русанівського В.М. – К.: Либідь, 1990.</p> <p>Пилинський М.М. Мовна норма і стиль. – К.: Наук. Думка, 1976. – С. 4-12, 20-26.</p> <p>Чак Є.Д. Складні випадки вживання слів. – К.: Рад.шк., 1984.</p>
2.	<p><b>Точність.</b> Точність як одна з головних комунікативних якостей мовлення. Точність предмета і понятійна. Шляхи досягнення точності.</p>	2	<p>Антоненко-Давидович Б. Як ми говоримо. – К.: Либідь, 1991. – С. 9-12.</p> <p>Бабич Н.Д. Основи культури мовлення. – Львів: Світ, 1990. – С. 10-11.</p> <p>Головин Б.Н. Основи культури речи. – М.: Высш. шк., 1980. – С. 14-15.</p> <p>Коваль А.П. Культура ділового мовлення. – К.: Вища школа, 1982. – С. 20-26.</p> <p>Коваль А.П. Культура української мови. – К.: Наук. Думка, 1966. – С. 15-17.</p> <p>Культура української мови: Довідник За ред. Русанівського В.М. – К.: Либідь, 1990.</p> <p>Пилинський М.М. Мовна норма і стиль. – К.: Наук. Думка, 1976. – С. 19-21.</p> <p>Чак Є.Д. Складні випадки вживання слів. – К.: Рад.шк., 1984. – С. 18, 25.</p>
3.	<p><b>Норми української літературної мови.</b></p>	4	<p>Анти суржик. Вчимося ввічливо поводитись і</p>

	<p>Орфоепічні норми. Лексичні норми. Морфологічні і синонімічні норми.</p>		<p>правильно говорити: Посібник / За ред. О. Сербенської. – Львів: Світ, 1994.  Б. Антоненко-Давидович Як ми говоримо. – К: Либідь, 1991.  О. Пономарів. Культура слова: Мовностилістичні поради. – К.: Либідь, 2001. – С. 159-175.  О.М. Пазяк, О.А. Сербенська, М.І. Фурдуй, Л.Ю. Шевченко Українська мова. Практикум. – Київ: Либідь, 2001. – С. 203-258.  Орфографічний словник української мови / Укладач: С.І. Голова щук, М.М. Пещак, В.М. Русанівський, О.О. Тараненко. – К.: Довіра, 1999.  Словник-довідник з культури української мови / Д. Гринчишин, А. Капелюшний, О. Сербенська, З. Терлак, - Львів: Фенікс, 1996.</p>
4.	<p><b>Стилі і стилістичні норми.</b>  Система функціональних стилів. Характеристика стилів. Стилістичні норми.</p>	2	<p>Головач Зразки оформлення документів. – Донецьк: Стакер, 1997. – С. 52, 64.  Анти суржик Вчимося ввічливо поводитись і правильно говорити: Посібник / За ред. О. Сербенської. – Львів: Світ, 1994.  Б. Антоненко-Давидович Як ми говоримо. – К: Либідь, 1991.  Л.М. Паламар, Г.М. Кававець Українське ділове мовлення. – К.: Либідь, 1997. – С. 210-211.  О. Пономарів. Культура словаб Мовностилістичні поради. – К.: Либідь, 2001. – С. 109-116, 176-181.  О.М. Пазяк, О.А. Сербенська, М.І. Фурдуй, Л.Ю. Шевченко</p>

		<p>Українська мова. Практикум. – Київ: Либідь, 2001. – С. 272-352.</p> <p>Орфографічний словник української мови /Укладач: С.І. Голова шук, М.М. Пещак, В.М. Русанівський, О.О. Тараненко. – К.: Довіра, 1999.</p> <p>С.В. Глущик, О.В. Дияк, С.В. Шевчук Сучасні ділові папери. – К.: А.С.К., 1998. – С-25, 31.</p> <p>Словник-довідник з культури української мови / Д. Гринчишин, А. Капелюшний, О. Сербенська, З. Терлак, - Львів: Фенікс, 1996.</p>
--	--	--

### **Індивідуальна робота студентів**

Консультації

Колоквіуми

Індивідуальні науково-дослідні завдання

### **Самостійна робота студентів**

Опрацювання спеціальної літератури

Опрацювання окремої теми

## ПЛАН ПРАКТИЧНИХ ТА ЛАБОРАТОРНИХ ЗАНЯТЬ

### ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 1

#### Тема. Культура української мови в Україні

#### ПЛАН

1. Культура мови як лінгвістична дисципліна.
2. Мовна ситуація в Україні.
3. Літературна мова. Усна і писемна форми літературної мови. Нормування літературної мови.
4. Нелітературні елементи в мові і проблеми культури мови.
5. Культура мови у початковій ланці освіти.

#### Література

- Антоненко-Давидович Б. Як ми говоримо. – К.: Либідь, 1991. – С. 3-7.  
Бабич Н.Д. Основи культури мовлення. – Львів: Світ, 1990. – С. 4-8.  
**Головин Б.Н. Основи культури речі. – М.: Высш. шк., 1980. – С. 3-10.**  
Коваль А.П. Культура ділового мовлення. – К.: Вища шк., 1982. – С. 4-12.  
Коваль А.П. Культура української мови. – К.: Наук. Думка, 1966. – С. 3-8.  
Культура української мови: Довідник За ред. Русанівського В.М. – К.: Либідь, 1990.  
Пилинський М.М. Мовна норма і стиль. – К.: Наук. Думка, 1976.  
Чак Є.Д. Складні випадки вживання слів. – К.: Рад. шк., 1984.  
Державний стандарт початкової загальної освіти // Початкова школа, 2000, № 1  
Закон про мови // Українська мова і література в школі. – 1990. № 5. – С. 3-10

#### Завдання

Написати твір за висловом (за вибором студента):

1. “Мова народу – це найбільш національний скарб...” (О. Гончар)
2. “Слово – це найтонший різець, здатний доторкнутися до найніжнішої рисочки людського характеру. Вміти користуватися ним – велике мистецтво”. (В. Сухомлинський)
3. **“Усі ми любимо нашу співучу та дзвінку українську мову. Та це аж ніяк не означає, що нам є чужими чи далекими мови інших народів”. (П. Тичина)**

#### Індивідуальна робота студентів

Консультації

Колоквіуми

Індивідуальні науково-дослідні завдання

#### Самостійна робота студентів



Опрацювання спеціальної літератури

Опрацювання окремої теми

## **Тема. Правильність як комунікативна якість мовлення**

### **ПЛАН**

1. Критерії правильності.
2. Правильність мови і мовні норми.
3. Причини порушення правильності і шляхи їх усунення.

### **Література**

- Антоненко-Давидович Б. Як ми говоримо. – К.: Либідь, 1991. – С. 8-10.**  
Бабич Н.Д. Основи культури мовлення. – Львів: Світ, 1990. – С. 9-12.  
Головин Б.Н. Основы культуры речи. – М.: Высш. шк., 1980. – С. 12-14.  
Коваль А.П. Культура ділового мовлення. – К.: Вища шк., 1982. – С. 10-13.  
Коваль А.П. Культура української мови. – К.: Наук. Думка, 1966. – С. 9-13.  
Культура української мови: Довідник За ред. Русанівського В.М. – К.: Либідь, 1990.  
**Пилинський М.М. Мовна норма і стиль. – К.: Наук. Думка, 1976. – С. 4-12, 20-26.**  
Чак Є.Д. Складні випадки вживання слів. – К.: Рад. шк., 1984.

### **Завдання**

Підготуватися до диктанту.

## **ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 3**

### **Тема. Точність і логічність**

### **ПЛАН**

1. Точність як одна з головних комунікативних якостей мовлення.  
Точність предметна і понятійна.
2. Шляхи досягнення точності.
3. Логічність, її зв'язок із точністю. Предметна і понятійна точність.
4. Причини порушення логічності, шляхи усунення їх.

### **Література**

- Антоненко-Давидович Б. Як ми говоримо. – К.: Либідь, 1991. – С. 9-12.  
Бабич Н.Д. Основи культури мовлення. – Львів: Світ, 1990. – С. 10-11.  
Головин Б.Н. Основы культуры речи. – М.: Высш. шк., 1980. – С. 14-15.  
Коваль А.П. Культура ділового мовлення. – К.: Вища шк., 1982. – С. 20-26.  
Коваль А.П. Культура української мови. – К.: Наук. Думка, 1966. – С. 15-17.  
Культура української мови: Довідник За ред. Русанівського В.М. – К.: Либідь, 1990.

Пилинський М.М. Мовна норма і стиль. – К.: Наук. Думка, 1976. – С. 19-21.  
Чак Є.Д. Складні випадки вживання слів. – К.: Рад. шк., 1984. – С. 18, 25.

### Завдання

Підготуватися до переказу.

## ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 4

**Тема. Чистота, багатство, виразність, доречність**

### ПЛАН

1. Чистота мовлення. Причини порушення чистоти.
2. Багатство мови і мовлення, критерії його оцінки, шляхи досягнення.
3. Виразність. Засоби виразності.
4. Логічна, стильова, контекстуальна і ситуативна доречність.

### Література

Антоненко-Давидович Б. Як ми говоримо. – К.: Либідь, 1991.  
Бабич Н.Д. Основи культури мовлення. – Львів: Світ, 1990.  
Головин Б.Н. Основи культури речі. – М.: Высш. шк., 1980.  
Коваль А.П. Культура ділового мовлення. – К.: Вища шк., 1982.  
Коваль А.П. Культура української мови. – К.: Наук. Думка, 1966.  
**Культура української мови: Довідник За ред. Русанівського В.М. – К.: Либідь, 1990.**  
Пилинський М.М. Мовна норма і стиль. – К.: Наук. Думка, 1976.  
Чак Є.Д. Складні випадки вживання слів. – К.: Рад. шк., 1984.

### Завдання

Напишіть невелике повідомлення за аналогією до поданого тексту, цитуючи при цьому прислів'я та приказки певної тематики, наприклад, про ставлення до праці, до навчання, до дружби, до правди, до моральних принципів тощо.

**У народі глибоко шанували Всевишнього. До нього зверталися у щоденних молитвах, дякували за добродійство, прохаючи ласки й помочі. Коли одружували молодих, зичили: “Дай, Боже, щоб наші діти в парі були!” Коли входили в новозбудовану хату, приказували: “Дай же нам, Господи святий, в добрий час у новий дім увійти, хліб і сіль унести”. У численних колядках, щедрівках, веснянках обов’язково є звертання до Бога, наприклад: “Роди, Боже, жито, пшеницю і всіляку пашницю!” Водночас у народі побутовали й інші звертання, прислів'я: “Роби, небоже, то й Бог поможе” (З календаря).**

## ЛАБОРАТОРНЕ ЗАНЯТТЯ № 1

**Тема. Лексичні норми. Вибір слова, лексична сполучуваність**

## ПЛАН

1. Лексичні кальки.
2. Особливості перекладу фразеологізмів.
3. Лексична сполучуваність слів.

### Практична частина

1. Навести українські відповідники до російських слів, словосполучень, виразів: носки (на ноги), чулки, ботинки, роща, железная дорога, упрекать, человеческие отношения, отношение к природе, получить образование, отличительная черта, принимать участие в выборе, проводить мероприятие, принимать меры, дать возможность, броситься в глаза, сыграть значительную роль.

Скласти з ними речення або словосполучення.

2. Навести українські відповідники до російських фразеологізмів, використовуючи “Українсько-російський, російсько-український фразеологічний словник”. // Укладачі І.О. Олійник, М.М. Сидоренко. – К.: Рад. школа., 1978.

Втирать очки, втираться в доверие, входит в привычку, входит в сделку, входит в строй, кануть в Лету, клеймить позором; косо, криво, лишь бы живо; чужим добром не разживешься.

Скласти з ними речення.

3. За посібником Ольга Олійник, Світ українського слова. – К.: Хрещатик, 1994 виконати завдання 1 С. 10-16, завдання 2,3,4, С. 16-17.

### Література

О.М. Паз як, О.А. Серб енська, М.І. Фурдуй, Л.Ю. Шевченко Українська мова. Практикум. – Київ: Либідь, 2001. – С. 5–54.

О. Пономарів. Культура слова: Мовностилістичні поради. – К.: Либідь, 2001. – С. 33–155

Анти суржик. Вчимося ввічливо поводитись і правильно говорити: Посібник / За ред. О. Серб енської. – Львів: Світ, 1994.

Б. Антоненко-Давидович. Як ми говоримо. – К.: Либідь, 1991.

## ЛАБОРАТОРНЕ ЗАНЯТТЯ № 2

**Тема. Лексико-фразеологічні норми**

### ПЛАН

1. Пряме і переносне значення слів і використання їх у різних стилях мовлення. Багатозначність слів.
2. Синоніми, антоніми, омоніми, пароніми та їх стилістичне використання.
3. Фразеологізми і їх використання у різних стилях мовлення.

### Практична частина

1. Послідовно сполучуючи дієслова зі словами в дужках, поясніть, яких нових значень вони набиратимуть у різних словосполучення.

Замініть їх іншими словосполученнями.

Розбити (ворога, лампу, глек, голову, надію, сад, мрії, положення).

Вести (дитину, трактор, щоденник, збори, лінію, урок, політику, бесіду).

Підняти (сільське господарство, яблуко, штангу, тривогу, шум, голос).

2. Складіть речення, ввівши в них подані слова: сучасне, минуле, колишнє, сьогоднішнє, завтрашнє.

3. У яких стилях мовлення може вживатися кожен із наведених синонімів? Складіть з ними короткі словосполучення або речення.

Недодивитися, недоглянути, недопильнувати, приглядіти, порізати, прогавити, проговорити.

Невтомно, безутомно, невсипуще, невпинно, неослабно, пильно, ревно, ретельно, старанно, уважно, щиро.

4. Складіть речення із синонімами: відомий, видатний, визнаний..

### Література

О.М. Паз як, О.А. Серб енська, М.І. Фурдуй, Л.Ю. Шевченко Українська мова. Практикум. – Київ: Либідь, 2001. – С. 5–54.

О. Пономарів. Культура слова: Мовностилістичні поради. – К.: Либідь, 2001. – С. 33–155

Анти суржик. Вчимося ввічливо поводитись і правильно говорити: Посібник / За ред. О. Серб енської. – Львів: Світ, 1994.

Б. Антоненко-Давидович. Як ми говоримо. – К.: Либідь, 1991.

Новий тлумачний словник української мови: У 4 т. – К., 1999.

Словник синонімів української мови : У 2 т. – К., 1999-2000.

Новий тлумачний словник української мови: У 4 т. – К., 1999.

Фразеологічний словник української мови: У 2 т. – К., 1993.

## ЛАБОРАТОРНЕ ЗАНЯТТЯ № 3

**Тема. Орфоепічні норми сучасної української мови**

### ПЛАН

1. Правила вимови голосних звуків.
2. Правила вимови приголосних і груп приголосних.
3. Засоби милозвучності мови.

### Практична частина

1. На місці крапок поставити пропущені букви **е, и, о, і** записати слова фонетичною транскрипцією: бл.щати, м.не час, ш.рочезний, акт.візувати, пл.нарний, скр.піти, тр.тина, зас.лити, кр.тийний, характ.р.зувати, р.зультат, ж.ве, в.рховина, щ.б.тати, страт.гічний.

2. На місці крапок, де потрібно, поставити пропущені букви на позначення приголосних звуків і записати слова фонетичною транскрипцією: бері.ка, сте.ка, кла.ка, із са.ка, боро.ьба, моло.ьба, ро.фарбований, бе.системний, бе.хитрісний, (з,

с).куйовджений, (з, с).плюндрований, (з, с).тиснення, (з, с).шити, (з, с).чищений, засил.я, молодіст.ю.

3. Складіть речення у яких би чергувалися у з в; і з й; з, із, зі.

**Наприклад:** Вона приязно глянула ув очі Андрійкові. А минулої ночі Марко бачив уві сні зелену леваду. З книжки, із школи, зі сходу і т. п.

Поставити наголос у словах: агрономія, бавовняний; байдужий, батьківщина, бережений, помилка, бондарський, висловлення, висловлювання.

### Література

О.М. Паз як, О.А. Серб енська, М.І. Фурдуй, Л.Ю. Шевченко Українська мова. Практикум. – Київ: Либідь, 2001. – С. 113–122.

О. Пономарів. Культура слова: Мовностилістичні поради. – К.: Либідь, 2001. – С. 16–32

Анти суржик. Вчимося ввічливо поводитись і правильно говорити: Посібник / За ред. О. Серб енської. – Львів: Світ, 1994.

Б. Антоненко-Давидович. Як ми говоримо. – К.: Либідь, 1991.

### АБОРАТОРНЕ ЗАНЯТТЯ № 4

**Тема. Морфологічні норми і поширені відхилення від них**

#### ПЛАН

1. Можливі відхилення у вживанні родових форм іменників, форм однини і множини, збірних іменників.

2. Закінчення іменників у родовому відмінку, давальному відмінку однини.

3. Форми кличного відмінка.

4. Норми і відхилення при словотворенні іменників і прикметників.

#### Практична частина

1. Перекласти російською мовою словосполучення і скласти з ними речення.

Далека путь, нерозбірлива адреса, злий собака, головний біль, вищий ступінь, попередній запис, небезпечний кір, циганське шатро.

2. Замінити іменники у формі множини збірники і ввести їх у речення.

*Виділіть суфікси збірності:*

Робітники, селяни, комахи, студенти, апарат, лицарі, юнаки, чумаки, собаки, мухи, воїни, адвокат, парубки.

3. Записати іменники II відміни у родовому відмінку з варіантами закінчень. Скласти з ними словосполучення. При потребі користуватися “Орфографічними словниками української мови” (К.: Довіра, 1994).

Міліметр, четвер, Вашингтон, Стокгольм, листопад, радіус, синус, вальс, відмінок, ансамбль, полк, стіл, футбол, трамвай, папір, теніс.

4. Записати іменники у формі давального відмінка з варіантами закінчень: студент: батько, Петро, Корній, слюсар, товари, секретар, дитятко, серце, дуб, Париж, ректор,

секретар Ткач Віктор Михайлович, студент (власне прізвище, ім'я, по батькові), а також своїх знайомих.

5. Записати іменники у формі орудного відмінка: сяйво, соловей, чай, товариш, Ігор, миша, круча, подорож, розкіш, ім'я, сажа.

6. Поставити іменники у формі кличного відмінка: Микола, Андрій, Кирило, Ната, Григорій, Ігор, Віктор, Галина, Лідія, Вікторія, Каті.

7. Утворіть усі можливі форми ступенів порівняння прикметників: глибокий, гарний, мальований.

### **Література**

О.М. Пазяк, О.А. Сербенська, М.І. Фурдуй, Л.Ю. Шевченко Українська мова. Практикум. – Київ: Либідь, 2001. – С. 203–258.

О. Пономарів. Культура слова: Мовностилістичні поради. – К.: Либідь, 2001. – С. 159–175

Анти суржик. Вчимося ввічливо поводитись і правильно говорити: Посібник / За ред. О. Сербенської. – Львів: Світ, 1994.

Б. Антоненко-Давидович. Як ми говоримо. – К.: Либідь, 1991.

Орфографічний словник української мови / Укладач: С.І. Голова щук, М.М. Пещак, В.М. Русанівський, О.О. Тараненко. – К.: Довіра, 1999.

Словник-довідник з культури української мови / Д. Гринчишин, А. Капелюшний, О. Сербенська, З. Терлак, – Львів: Фенікс, 1996.

## МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ ДО САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ

### Тема 1

#### Вступ

#### Теоретична частина

Функції української мови.

Українська літературна мова і діалекти.

Ораторське мистецтво.

Методичні вказівки. Опрацюйте питання за вказаною літературою. Складіть короткий конспект. Зверніть увагу на функції мови взагалі та функції української мови; особливості діалектної лексики.

#### Практична частина

Складіть конспект матеріалу до вказаних питань.

Законспектуйте Закон про мови // Українська мова і література в школі. – 1990. – № 5. – С. 3-10. та державний стандарт початкової загальної освіти // Початкова школа. – 2000. – № 1. – С. 5-8.

Доберіть п'ять висловів видатних людей про мову.

#### Література

Антоненко-Давидович Б. Як ми говоримо. – К.: Либідь, 1991. – С. 3-7.

Бабич Н.Д. Основи культури мовлення. – Львів: Світ, 1990. – С. 4-8.

Головин Б.Н. Основы культуры речи. – М.: Высш. шк., 1980. – С. 3-10.

Дорошенко С.І. Основи культури і техніки усного мовлення. – К., 2002. – С. 6-8, 11-25.

Коваль А.П. Культура ділового мовлення. – К.: Вища шк., 1982. – С. 4-12.

Коваль А.П. Культура української мови. – К.: Наук. Думка, 1966. – С. 3-8.

Культура української мови: Довідник За ред. Русанівського В.М. – К.: Либідь, 1990.

Пилинський М.М. Мовна норма і стиль. – К.: Наук. Думка, 1976.

Чак Є.Д. Складні випадки вживання слів. – К.: Рад. шк., 1984.

Державний стандарт початкової загальної освіти // Початкова школа. – 2000, – № 1. – С. 5-8.

Закон про мови // Українська мова і література в школі. – 1990. – № 5. – С. 3-10

#### Питання для самоконтролю

Визначте функції мови взагалі та української мови зокрема.

Назвіть законодавчі акти, які регулюють функціонування української мови.

Чим відрізняються територіальні та соціальні діалекти?

Охарактеризуйте діалекти української мови.

Дайте оцінку діалектних елементів у літературній мові.

Назвіть складові ораторського мистецтва.

## Тема 2

### Культура мови і культура особистості

#### Теоретична частина

#### Лекція

#### План

1 Норма як центральне поняття культури мови

2. Регулювальна функція культури мови

3. Народознавча лінія у формуванні культури усного мовлення

Мовне виховання особистості

1 Норма як центральне поняття культури мови

“Мова – не просто знаряддя спілкування. Це щось значно вагомніше. Мова – це всі глибинні пласти духовного життя народу. Його історична пам’ять, найцінніше надбання століть. Мова – це ще й музика, мелодика, барви буття, сучасна мислительна, художня і інтелектуальна діяльність народу”. (О. Гончар).

З культурою мови насамперед пов’язують уміння правильно говорити й писати, добирати мовно-виражальні засоби відповідно до мети і обставин спілкування.

Правильність мови забезпечується мовними нормами. Мовні норми – вироблені в писемно-літературній практиці правила використання мовних одиниць та кодифікація цих правил у словниках і граматиках. Літературні норми історично змінні, свідомо регульовані, вони забезпечують існування мовних традицій, єдність літературної мови, її консолідуючу роль у національній культурі (9). Проектуючись на певну систему, культура мови утворює норми лексичні (розрізнення значень і семантичних відтінків слів, закономірності лексичної сполучуваності), граматичні (вибір правильного закінчення, синтаксичні форми), стилістичні (доцільність використання мовно-виражальних засобів у конкретному лексичному оточенні, відповідній ситуації спілкування), орфоепічні (вимова) і орфографічні (написання). Культура мови – це ще й загальноприйнятий мовний етикет: типові формули вітання, прощання, побажання, запрошення тощо. Вони змінюються залежно від ситуації спілкування, від соціального стану, освітнього, вікового рівня тих, хто спілкується.

Соціолінгвістичні, етнопсихологічні моменти донедавна не залучалися до сфери культури мови, яка розглядалася як рекомендації щодо правильності-неправильності, нормативності-ненормативності висловів.



Культура мови починається з самоусвідомлення мовної особистості. Вона зароджується і розвивається там, де носіям національної літературної мови не байдуже, як вони говорять і пишуть, як сприймається їхня мова в різних суспільних середовищах, а також у контексті інших мов. Тобто культура мови безпосередньо пов'язана з соціологією і психологією не тільки в плані вироблення моделей, зразків мовної поведінки, а й щодо формування мовної свідомості.

У зв'язку з потребою виховання культури міжнаціональних відносин великої ваги набувають соціолінгвістичні й психололінгвістичні аспекти культури мови. Уважне, дбайливе ставлення до мови кожного народу, виховання взаємоповаги передбачає розширення так званої фонові, мовокраїнознавчої інформації, що обов'язково входить у мовне виховання, а отже, і в культуру мови.

Культура мови невидимо, але міцно переплітається з національно-культурною специфікою мовної поведінки.

Проголошуючи думку: “Культура мови – загальна культура людини”, маємо дбати про такі морально-етичні категорії, як любов до рідної мови, мовно-національна самосвідомість, які стають реальністю тільки при активному ставленні до слова, коли існує постійна потреба шліфувати свою мову, вчитися слухати і сприймати слово, володіти ним як засобом вираження думки.

Оцінка “гарна мова” завжди суб'єктивна, але в суспільстві виробляються і об'єктивні критерії літературної зразкової норми. Мовно-культурна діяльність не обходиться, звичайно, без конфліктів, суперечок щодо конкретного слововживання. Часто практичні поради суперечать проголошуваним теоретичним положенням, але саме так пробиває собі дорогу рухлива, динамічна норма як головна дійова особа культури мови. Вона змінюється разом із розвитком літературної мови. Варто звернутися до текстів, скажімо, минулого століття, щоб переконатися в іншій стилістичній нормі й щодо слововживання, й щодо синтаксису. Не заперечуючи того, що ці тексти написані українською літературною мовою, ми відчуваємо на них відбиток часу. Навіть п'ять-шість років у житті мови, особливо в часи бурхливих суспільних подій, здатні видозмінити семантичний обсяг слова, викликати до життя характерну лексико-семантичну сполучуваність. Ніхто не сперечатиметься, що вислови “духовна екологія”, “екологічна культура”, “екологія мови” належать мовній практиці саме наших сучасників, що вони ввібрали в себе елементи нового мислення, пріоритет загальнолюдських цінностей в наші часи.

Рух, зміну в літературній нормі бачимо на прикладі літературного мовлення людей різного віку. Мовлення старшого покоління більш традиційне. У мовленні молоді швидше приживаються нові слова і вирази, як українські, так і запозичені.

## 2 Регульовальна функція культури мови

Культура мови покликана оцінювати доречність, доцільність або недоречність, недоцільність використання різних засобів мовного вираження. Вона виступає тим чутливим інструментом, що першим помічає нові явища в лексиці, фразеології, граматиці, підказує мовцям стилістичне забарвлення мовних форм, попереджає про втрату словом інформативного і емоційного заряду. Виховане мовне чуття обов'язково приверне увагу читача до ненормативних висловів у сучасному газетному тексті: *потискувати плечима, працює спустивши рукава*. Фразеології належить особливе місце в системі літературної мови: вона надає мовленню

виразного національного колориту, допомагає відтінювати індивідуальне мовлення, але використання фразеологічних зворотів потребує тонкого відчуття стилістичної системи мови.

Нормування – колективна оцінка мовних фактів, на підставі якої кодифікується літературна мова в словниках, граматиках, довідниках. Проте словники і граматики, по-перше, не можуть передбачити всіх випадків мовокористування, по-друге, вони не встигають за постійною динамікою літературної норми.

Орієнтиром у такій творчій діяльності мовців виступає культура мови. Вона дає відчуття граматичної і лексичної системи мови, перевіряє кожний новотвір на тривкість і на його здатність передавати оригінальні повороти думки.

Регулювальну функцію культури мови іноді кваліфікують як “культуризацію”, що веде до знищення народних джерел – діалектів. Однак звернімо увагу на означення регулювальної функції. Йдеться не про перекриття шлюзів, коли діалектне, народно-розмовне слово, конструкція відкидається в принципі, як непридатна в сучасному мовно-культурному спілкуванні. Вони мають поповнювати літературну мову природнім шляхом – саме від використання в різних сферах до кодифікації в словниках і граматиках. Для української літературної мови дуже важливою є саморегулювальна функція, яка забезпечує стабільність, збереження літературних традицій і водночас оновлення їх, витримане в межах міри і краси. Про це так писав О.О. Потебня: “У грамотної людини – дві течії мови, хоча в кращих випадках і не позбавлені взаємодії, але роздільні. В організованому суспільстві з серйозним ставленням до літератури складається і щодо писемної мови громадська совість, чуття користі, міри і краси, які однаково зв’язують письменника і читача. Думка повинна розвиватися, отже і мова повинна рости, але непомітно як трава росте. Все, що зупиняє увагу на самому слові, будь-яка не тільки неясність, але непомітна незвичайність його відволікає увагу від змісту. Лише прозорість мови дає змісту можливість діяти легко, сильно, художньо”(25).

Отже, суб’єктивна оцінка в ставленні до мови цілком закономірна. А втім, “чуття користі, міри і краси”, як відомо, не вроджується, а виховується.

### 3. Народознавча лінія у формуванні культури усного мовлення

Так уже повелося, що ми більше приділяємо чистоті писемної мови, очевидно, й тому, що помилка на письмі живучіша і наочніша, а про традиції усного літературного мовлення згадуємо переважно у зв’язку з правилами вимови й наголошування слів. Тим часом усне мовлення має свої норми не тільки в орфоєпії, і, можливо, через недостатню пропаганду, популяризацію цих норм, і безумовно, через зауваження функціонування усного українського мовлення на радіо, телебаченні, де слово в його звуковому вияві тиражується не тисячами, а мільйонами примірників, так гостро сьогодні відчуваємо брак усної мовленнєвої культури.

Традиції усного літературного спілкування тісно пов’язані з народознавством. Чи не тому й повернення до свого родоводу, народного коріння по-іншому висвічує проблеми культури усного спілкування. Культура усного спілкування засвоюється змалечку, з дитячих років. Коріння її в бабусиній казці, в інтонаціях батьківських розповідей, у закладеному зв’язку слова народною етикою, мораллю. Книжна,

набута мудрість без опори на народно розмовні традиції нежиттєва, мертва. Регулятивна функція культури мови полягає, зокрема, в досягненні діалектичної рівноваги усної і писемної мови. Особистість, вихована на глибоких традиціях усного народного мовлення, вбираючи факти писемно-літературної практики, природно трансформує їх у нових звуках народного мовлення. Органічний перехід між цими двома формами літературної мови теж свідчить про високий рівень культури мови. Розглядаючи проблему писемної мови стосовно усної, Л.А. Булаховський наводить думку французького вченого А. Мейє: “Пишеться багато таких слів, які зовсім незвичайні в розмові, говориться багато таких, що їх не наважуються вживати на письмі” (6). Очевидно, різною мірою це властиво всім літературним мовам, тобто в ідеалі культура мови мала б виробляти рекомендації з урахуванням усної та писемної мови. Тим часом у культурі української мови переважає орієнтація на писемні тексти, і аргументи в суперечці “Як правильно говорити?” наводяться, звичайно, з огляду на писемну практику. Стилiстичні норми усного і писемного мовлення потребують сьогодні додаткового ґрунтового вивчення. Ми звикли вимірювати освіченість членів суспільства загальною кількістю людей що мають середню та вищу освіту. А чи замислюємось над тим, як віддзеркалюється в мові людини її освіченість, бо ж мова – це й характер мислення, а отже, й здатність діяти, створювати щось нове. Сьогодні говоримо про біду виховання – насадження стереотипів мислення. Чи ж не йдуть ці стереотипи від надмірного захоплення поверховою культурою писемного мовлення, від орієнтування на гладенький текст, запрограмовані на всі випадки життя правильно побудовані фрази? Офіційно-ділова, канцелярська фразеологія заповнює усне живе спілкування. Їй може протистояти постійне збагачення індивідуального мовлення невичерпними джерелами народного слова, поповнення його золотими скарбами літературної мови, серед яких чільне місце посідають крилаті вислови – мовні знаки національної а також світової культури, що прижилися на україномовному літературному ґрунті.

Мову людини пізнає впродовж всього життя й шліфує своє мовлення в постійному протиборстві усних і писемних стилів.

Культура мови передбачає фонові, мовоукраїнознавчі відомості про слова-поняття, крилаті вислови, ті словесні образи класичної літератури, що стали надбанням української національної культури. Досконалі художні вислови, ввійшовши в загальну літературну мову як знаки культури, несуть на собі відбиток індивідуальної творчості.

Згадаємо прості й водночас зворушливо-музикальні рядки: “Широкою долиною між двома рядками розложистих гір тихо тече по Васильківщині невеличка річка Раствавиця. Серед долини зеленіють розкішні густі та високі верби, там ніби потонуло в вербах село Верхівка...”. Не одно покоління учнів завчає цей класичний уривок напам’ять і потрапляє в полон заворожуючого ритму оповіді, сприймає музику мови.

Отже, народні традиції спілкування, художнє слово – важливий засіб формування культури мовлення, особливо усного.

4. Мовне виховання особистості

Сьогодні багато говориться й пишеться про виховання особистості, зокрема й мовне. Воно не може обійтися без опори на національну мову, на мовні знаки національної культури. Тільки той, хто засвоює мовну культуру в усій її сукупності й багатогранності, здатен стати творцем мовних цінностей і найповніше виразити себе як особистість у будь-якій галузі суспільної діяльності.

Серед багатьох визначень мови – і строгих науково-термінологічних, і художньо-образних, емоційних – проступає спільна ідея: нерозривна єдність людини і мови. Схилилась над колискою мати, і перші звуки колискової пісні, музика рідної мови переливаються в її кровинку. Психологи досліджують, від якого моменту діти починають сприймати, розрізняти звуки людської мови. Одне не викликає сумніву: пестливі, ніжні руки матері; її лагідний голос – то вже і є спілкування, що дає імпульс повному розкриттю всіх можливостей людини, закладених у її генетичному коді. Через це спілкування створюється неповторний емоційний світ єднання поколінь, світ, у якому живе рідне слово. Дитина ще нескоро вимовить його, але в дитячу пам'ять уже влилися звуки рідної мови. “Мова – жива схованка людського духу” (Панас Мирний), “Мова – коштовний скарб народу” (Іван Франко), “Мова – генофонд культури” (Олесь Гончар) – цей список афористичних висловів можна продовжувати. Мислителі, письменники в усі часи намагалися розкрити таємниці людської мови, її роль не тільки як засобу спілкування, а як знаряддя формування і вираження думки, як основу духовності народу, як міцну і надійну опору самоусвідомлення особистості, бачення себе в соціальному і культурному контексті, як імпульс до творчого самовираження людини не тільки в національній культурі, а й у світовій цивілізації.

Завжди йдуть у парі мова і думка. Не випадково О.О. Потєбня наголошував: “Мова є засіб не виражати готову думку, а створювати її. Вона не відображення світогляду, який вже склався, а діяльність що його складає” (24). Навчаючи дитину мови, вчимо її мислити, почувати, сприймати світ у всій розмаїтності звуків, барв. Видатні педагоги усвідомлювали значення рідної мови для виховання дитини.

Основоположник вітчизняної народної педагогіки й народної школи в Росії К.Д. Ушинський в умовах царської політики, коли на Україні заборонялися школи рідною мовою навчання, відстоював думку про те, що рідна мова – “органічний витвір народної думки й почуття, в якому результати духовного життя народу”. Добре розумів, який тонкий різець у руках педагога слово, В.О. Сухомлинський. Саме мова зовні непомітно здатна розкрити, збудити талант мислення і талант діяння – праці. Він зазначав, що школа стає справжнім осередком культури лише тоді, коли в ній панують чотири культури: культ Батьківщини, культ людини, культ книжки і культ рідного слова.

Освіта, наука, мистецтво, театр, побутова культура пов'язані з мовним вихованням. Усі сфери суспільного життя охоплює мова. Поняття матеріальної і духовної культури формується в національній мові, при чому людина виступає не тільки об'єктом, на якому позначається дія мовного мислення, в широкому розумінні – мовної культури. Досліджуючи співвідношення мови і культури, вчені детально зупиняються на функціях, які виконує мова в суспільстві. Обмеження сфер, де використовується національна мова, приводить до знекровлення культури. Адже “мова для культури – те саме, що для людини центральна нервова система (16).

Мову називають акумулятором, індикатором культури. Її живий складний організм реагує не лише на стан мовної освіти в суспільстві, а на функціонування таких, здавалося б, формальних чинників, як інформативна реклама, вивіски, оголошення. В них на перший план виступає умовність знаків, їхня застандартизованість, стереотипність. Так само канцелярський, офіційно-діловий стиль послуговується невеликою кількістю синтаксичних штампів, характерним лексичним запасом. А проте цей цілком умовний і не визначальний з погляду структурного багатства стиль виявляється дуже вагомим у сфері суспільного життя мови. Від нього залежить соціальна престижність національної мови, її вихід на інші функції, де домінує творче, індивідуальне начало, здатне підносити культурний рівень суспільства. Тут перед психолінгвістикою необмежене поле досліджень, аби віднайти “тайники зв’язку людської психіки з тими нібито конвенціональними, а проте дивно органічними системами звуків, що називаємо рідною мовою” (32). Справді, велика таїна схована в природі рідного слова, яке здатне викликати відчуття причетності до національної історії, культури, з яким пов’язано найтісніше і почуття патріотизму – любові до Батьківщини.

Бувають такі ситуації, коли навіть звучання рідного слова стає причиною особливого душевного стану, емоційного збудження будь-якої людини, не кажучи вже про тих, хто наділений емоційно-образним баченням світу. Згадаємо Шевченківську тугу за рідним словом на засланні, де він тяжко страждав, що нема з ким промовити слова, поговорити, привітати словом, нікому сказати добре слово. Слово-спілкування переростало в його мовній свідомості у слово-творчість, виливалось в слово-сльози, невеселі думи. Особливість мови як засобу самовираження творчої особистості полягає в потребі мови як засобу самовираження творчої особистості, полягає в потребі знаходити відгук в суспільстві. Такий зворотній зв’язок – необхідна умова функціонування мови – основи духовного життя нації. Творчість рідною мовою – це спілкування й зі своїми сучасниками, і з попередніми поколіннями, які створили культурний шар духовності народу.

Методичні вказівки. Ознайомтеся з матеріалом лекції. Зверніть увагу на роль мовної норми, критерії відбору норм. Продумайте можливості використання народознавчого матеріалу в мовному вихованні особистості.

### Практична частина

Розробіть фрагмент уроку в початковій школі (заняття у дитячому садку) з розвитку мовлення з використанням народознавчого матеріалу.

### Література

- Антоненко-Давидович Б. Як ми говоримо. – К.: Либідь, 1991. – С. 8-10.  
Бабич Н.Д. Основи культури мовлення. – Львів: Світ, 1990. – С. 9-12.  
Головин Б.Н. Основы культуры речи. – М.: Высш. шк., 1980. – С. 12-14.  
Дорошенко С.І. Основи культури і техніки усного мовлення. – К., 2002. – С. 6-8.

- Каніщенко А.П. Опорні групи лексики для розвитку зв'язного мовлення. – К.: КІМО: РУТА, 2001. – 96 с.
- Каніщенко А.П. Уроки розвитку зв'язного мовлення. – К.: Рута, 2000. – 128 с.
- Коваль А.П. Культура ділового мовлення. – К.: Вища шк., 1982. – С. 10-13.
- Коваль А.П. Культура української мови. – К.: Наук. Думка, 1966. – С. 9-13.
- Культура української мови: Довідник За ред. Русанівського В.М. – К.: Либідь, 1990.
- Пилинський М.М. Мовна норма і стиль. – К.: Наук. Думка, 1976. – С. 4-12, 20-26.
- Чак Є.Д. Складні випадки вживання слів. – К.: Рад. шк., 1984.

#### Питання для самоконтролю

Охарактеризуйте мовну норму, розкрийте її історичний характер.

Визначте критерії відбору норм.

Наведіть приклади варіантів мовної норми.

Наведіть і охарактеризуйте приклади порушення мовних норм.

### Тема 3

#### Точність і логічність

#### Теоретична частина

Точність і лексична система мови.

Логічність і синтаксичні норми.

Методичні вказівки. За підручником сучасної української мови повторіть розділи “Лексикологія”, “Синтаксис” Зверніть увагу на багатозначні слова, омоніми, пароніми, синоніми, порядок слів у простому реченні; засоби зв'язку частин складного речення та тексту.

#### Практична частина

Доберіть приклади паронімів, синонімів різних типів у контексті (2–4 приклади).

Підготуйте матеріал для роботи з деформованим текстом у 3 класі, або старшій групі дитячого садка (5–6 речень).

#### Література

- Антоненко-Давидович Б. Як ми говоримо. – К.: Либідь, 1991. – С. 9-12.
- Бабич Н.Д. Основи культури мовлення. – Львів: Світ, 1990. – С. 10-11.
- Головин Б.Н. Основы культуры речи. – М.: Высш. шк., 1980. – С. 14-15.
- Коваль А.П. Культура ділового мовлення. – К.: Вища шк., 1982. – С. 20-26.

Коваль А.П. Культура української мови. – К.: Наук. Думка, 1966. – С. 15-17.  
Культура української мови: Довідник За ред. Русанівського В.М. – К.: Либідь, 1990.  
Пилинський М.М. Мовна норма і стиль. – К.: Наук. Думка, 1976. – С. 19-21.  
Чак Є.Д. Складні випадки вживання слів. – К.: Рад. шк., 1984. – С. 18, 25.

Питання для самоконтролю

Охарактеризуйте точність як комунікативну якість мовлення.

Визначте шляхи досягнення точності.

Розкрийте зв'язок між логічністю і синтаксисом.

Визначте причини порушення логічності.

Тема 4

Чистота, виразність, доречність

Теоретична частина

Нелітературні прошарки лексики.

Виразність текстуальна і вимовна.

Засоби милозвучності мови.

Зв'язок доречності з іншими комунікативними якостями.

Методичні вказівки. За підручником з сучасної української мови повторіть теми “Спрощення у групах приголосних”, “Лексика з погляду сфери вживання”, “Лексика з погляду стилістичного”. Прослідкуйте зв'язок між цими темами і чистотою, виразністю, доречністю мовлення.

Практична частина

Напишіть реферат на одну з тем:

Позалітературні елементи у мові і проблеми культури слова.

Фонетичні засоби милозвучності української мови.

Шляхи досягнення текстуальної виразності.

Шляхи досягнення вимовної виразності.

Виразність мовлення вчителя (вихователя).

Доречність і її значення у спілкуванні.

Принципи порушення чистоти мовлення і шляхи їх усунення.

Література

Антоненко-Давидович Б. Як ми говоримо. – К.: Либідь, 1991. – С. 10-15.

Бабич Н.Д. Основи культури мовлення. – Львів: Світ, 1990. – С. 17-21.  
Головин Б.Н. Основи культури речи. – М.: Высш. шк., 1980. – 16-20.  
Коваль А.П. Культура ділового мовлення. – К.: Вища шк., 1982. – С.18-19.  
Коваль А.П. Культура української мови. – К.: Наук. Думка, 1966. – С. 16-19.  
Культура української мови: Довідник За ред. Русанівського В.М. – К.: Либідь, 1990.  
Пилинський М.М. Мовна норма і стиль. – К.: Наук. Думка, 1976.  
Чак Є.Д. Складні випадки вживання слів. – К.: Рад. шк., 1984.

## Тема 5

### Норми сучасної української літературної мови

#### Теоретична частина

Особливості відмінювання кількісних числівників.  
Особливості вживання прийменників і сполучників.

#### Практична частина

Провідміняти числівники, подавши усі варіанти закінчень: шість, сім, п'ятдесят, вісімдесят, двісті, чотириста, шістсот, дев'ятсот, дев'ятеро.

Скласти короткі речення чи словосполучення з прийменниками: перед, переді, над, наді, під, піді, з, зі, із-за.

Скласти парні короткі речення, у яких в одних випадках проте – про те, зате – за те, щоб – що б, якби – як би, виступають як складні сполучники, а в інших – прийменники і займенники.

Перекласти українською мовою: В адрес університета. Общатся на английском языке. Из-за неосторожности.

#### Література

О.М. Пазяк, О.А. Сербенська, М.І. Фурдуй, Л.Ю. Шевченко Українська мова. Практикум. – Київ: Либідь, 2001. – С. 203–258.

О. Пономарів. Культура слова: Мовностилістичні поради. – К.: Либідь, 2001. – С. 159–175

Анти суржик. Вчимося ввічливо поводитись і правильно говорити: Посібник / За ред. О. Сербенської. – Львів: Світ, 1994.

Б. Антоненко-Давидович. Як ми говоримо. – К.: Либідь, 1991.

Орфографічний словник української мови / Укладач: С.І. Головащук, М.М. Пещак, В.М. Русанівський, О.О. Тараненко. – К.: Довіра, 1999.

Словник-довідник з культури української мови / Д. Гринчишин, А. Капелюшний, О. Сербенська, З. Терлак, – Львів: Фенікс, 1996.



## Тема 6

### Культура писемного мовлення. Ділове мовлення

#### Теоретична частина

Своєрідність лексико-фразеологічних, словотворчих, морфологічних і синтаксичних норм у писемній мові.

Розділові знаки як структурний компонент писемної мови.

Пароніми у діловому мовленні.

#### Практична частина

*Скласти самостійно*

Автобіографію.

Список учнів класу, де були на практиці, рідних, знайомих, сусідів (не менше 10 прізвищ з іменами та по батькові), дотримуючись алфавіту.

Заява про прийняття на роботу після закінчення вузу з переліком відповідних документів.

Оголошення про набір школою, гімназією, ліцеєм до 1-го класу та початок підготовки занять чи про набір до гуртків, спортивних секцій або іншого змісту.

Розписку про одержання спортінвентаря (з відповідним переліком предметів) на кафедрі фізичного виховання або інших матеріальних цінностей.

Доручення на отримання певної суми грошей, бандеролей, посилок.

Акт обстеження матеріального становища учня з метою виявлення необхідності надання грошової допомоги для придбання одягу, взуття та оплати шкільних сніданків, обідів.

Протокол зборів академгрупи, в якому на порядок денний винесені питання успішності, дисципліни, підготовки до випускних іспитів, випускного вечора.

Характеристику учня.

Запрошення на засідання шкільного літературного гуртка, студентської наукової конференції.

Телеграму будь-якого змісту.

12. Законспектувати § 6 (зі С. 28-29). “Пароніми в діловому мовленні” з посібника Паламар Л.М., Кацавець Г.М. “Українське ділове мовлення”. – К.: Либідь, 1997.

Опрацювати § 3, 4 “Правопис прізвищ, імен, по батькові за тим же посібником зі С. 36-40.

Законспектувати § 5 (С. 210-211) “Складні випадки перекладу ускладнених прийменників конструкцій ділового стилю з посібниками Паламар Л.Т., Кацавець Г.М. “Українське ділове мовлення”.

#### Література

О.М. Пазяк, О.А. Сербенська, М.І. Фурдуй, Л.Ю. Шевченко Українська мова. Практикум. – Київ: Либідь, 2001. – С. 272–352.

О. Пономарів. Культура слова: Мовностилістичні поради. – К.: Либідь, 2001. – С. 109–116, 176–181.

С.В. Глущик., О.В. Дияк, С.В. Шевчук Сучасні ділові папери. – К.: А.С.К., 1998. – С. 25, 31

А.С. Головач Зразки оформлення документів. – Донецьк: Сталкер, 1997. – С. 52, 64

Л.М. Паламар, Г.М. Кацавець Українське ділове мовлення. – К.: Либідь, 1997. – С. 210-211.

Анти суржик. Вчимося ввічливо поводитись і правильно говорити: Посібник / За ред. О. Сербенської. – Львів: Світ, 1994.

Б. Антоненко-Давидович. Як ми говоримо. – К.: Либідь, 1991.

Орфографічний словник української мови / Укладач: С.І. Голова щук, М.М. Пещак, В.М. Русанівський, О.О. Тараненко. – К.: Довіра, 1999.

Словник-довідник з культури української мови / Д. Гринчишин, А. Капелюшний, О. Серб енська, З. Терлак, – Львів: Фенікс, 1996.

### **Завдання для самостійної роботи для студентів, які навчаються за індивідуальним графіком**

Написати реферат на одну з тем:

Культура мови в Україні.

Культура мови і шкільний курс української мови

Значення культури мови у професійній діяльності педагога.

Традиції українського красномовства.

Культура мови – складова частина загальної культури людини.

Мовна норма – центральне поняття теорії культури мови.

Спілкування людей як умова існування суспільства.

Вклад українських лінгвістів, визначних діячів літератури і культури у розробку теорії і практики культури мови.

Позалітературні елементи у мові і проблеми культури слова.

Ораторське мистецтво і його місце у житті людей.

Написати твір за висловом (за вибором студента)

Завдання

1. “Мова народу – це найбільш національний скарб...” (О. Гончар)

2. “Слово – це найтонший різець, здатний доторкнутися до найніжнішої рисочки людського характеру. Вміти користуватися ним – велике мистецтво”.

(В. Сухомлинський)

3. “Усі ми любимо нашу співучу та дзвінку українську мову. Та це аж ніяк не означає, що нам є чужими чи далекими мови інших народів”. (П. Тичина)

Скласти самостійно

Автобіографію.

Список учнів класу, де були на практиці, рідних, знайомих, сусідів (не менше 10 прізвищ з іменами та по батькові), дотримуючись алфавіту.

Заява про прийняття на роботу після закінчення вузу з переліком відповідних документів.

Оголошення про набір школою, гімназією, ліцеєм до 1-го класу та початок підготовки занять чи про набір до гуртків, спортивних секцій або іншого змісту. Розписку про одержання спортінвентаря (з відповідним переліком предметів) на кафедрі фізичного виховання або інших матеріальних цінностей.

Доручення на отримання певної суми грошей, бандеролей, посилки.

Акт обстеження матеріального становища учня з метою виявлення необхідності надання грошової допомоги для придбання одягу, взуття та оплати шкільних сніданків, обідів.

Протокол зборів академгрупи, в якому на порядок денний винесені питання успішності, дисципліни, підготовки до випускних іспитів, випускного вечора.

Характеристику учня.

Запрошення на засідання шкільного літературного гуртка, студентської наукової конференції.

Телеграму будь-якого змісту.

## ЛІТЕРАТУРА ДО КУРСУ

1. Антисуржик: Вчимося ввічливо поводитися і правильно говорити: Посібник / За ред. О. Сербенської – Львів: Світ, 1994. – 149 с.
2. Антоненко-Давидович Б. Як ми говоримо. – К.: Либідь, 1991. – 256 с.
3. Білоус Д. Диво калинове. – К.: Веселка, 1988. – 158 с.
4. Бортняк А. Ну що б, здавалося, слова... Бесіда про культуру української мови. – К.: Український письменник, 1994. – 73 с.
5. Брицин В.М., Єрмоленко С.Я. Воспитание словом. – К., 1989. – 144 с.
6. Булаховський Л.А. Нариси з загального мовознавства // Вибр. тв., У 5 т. – К., 1980. – Т.1. – 280 с.
7. Головащук С.І. Словник-довідник з правопису та слововживання. – К., 1979. – 334 с.
8. Головін Б.Н. Основы культуры речи. – М., 1980. – 380 с.
9. Єрмоленко С.Я., Бибик С.П., Тодор О.Г. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / За ред. С.Я. Єрмоленко. – К.: Либідь, 2001 – 224 с.
10. Коваль А.П. Слово про слово. – К., 1986. – 302 с.
11. Коваль А.П., Коптілов В.В. Крилаті вислови в українській літературній мові: афоризми, літературні цитати, образні вислови. – 2 вид. – К., 1975. – 280 с.
12. Коваль А.П. Культура української мови. – К.: Наук. думка, 1966 – 192 с.
13. Культура мови на щодень – НАН Укр.; Інститут української мови. – 2-е вид. – К.: Довіра, 2002. – 169 с.
14. Культура слова – НАН України, Інститут української мови. – Вип. 51. – К., 1997. – 110 с.
15. Культура української мови. / За ред. Русанівського В.М. – К.,: Либідь, 1990. – 304 с.
16. Лем С. Модель культури // Вопросы . философии.– 1969. – № 8. – С. 49
17. Мова і культура. – К.: Наукова думка, 1986. – 184 с.
18. Мова і час: Розвиток функціональних стилів сучасної української літературної мови. – К., 1977. – 237 с.
19. Мово рідна, слово рідне! Вірші, поеми, статті. – К., 1989 – 104 с.
20. Огієнко І. Історія української літературної мови. – К.: Либідь, 1985. – 295 с.
21. Пилинський М.М. Мовна норма і стиль. – К., 1976. – 285 с.
22. Пилинський М.М. Мовна норма і стиль. – К., 1976. – 287 с.
23. Пономарів О.Д. Культура слова: Мовностилістичні поради: Навчальний посібник. – К.: Либідь, 2001. – 240 с.
24. Потебня О.А. Мысль и язык – Харків, 1913. – С.141
25. Потебня О.А. Эстетика і поетика слова. – К., 1985. – С. 171–172
26. Рильський М.Т. Як парость виноградної лози. / Упор. Колесник Г.М. – К., 1973. – 274 с.
27. Рильський М.Т. Ясна зброя. – К., 1971. – 285 с.
28. Русанівський В.М., Єрмоленко С.Я. Життя слова. – К., 1978. – 191 с.
29. Словник труднощів української мови. / За ред. Єрмоленко С.Я. – К.: Рад. школа, 1989.– 336 с.

30. Українське усне літературне мовлення / За ред. І.К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1967. – 308 с.
31. Усне побутове літературне мовлення / За ред. М.А. Жовтобрюха. – К.: Наукова думка, 1970. – 201 с.
32. Франко І.Я. Двоязичність і дволичність // Літературно–науковий вісник. – Львів, 1905. – Кн. 4. – С. 232
33. Чак Є.Д. Барви нашого слова. К., 1989. – 176 с.
34. Чак Є.Д. Мандрівка в країну слова. К., 1986. – 103 с.
35. Чак Є.Д. З біографії слова: Нарис для середнього шкільного віку. – К.: Веселка, 1979. – 80 с.
36. Чак Є.Д. Чи правильно ми говоримо? – К.: Освіта, 1997. – 240 с.